AANGEKLAAGD BIJ DE GODENRECHTBANK
Een allegorische vertelling over de gebroeders Waarheid en Leugen

Uit het Egyptisch vertaald en ingeleid door Jacobus van Dijk

INLEIDING

Verhaallijn en verhaalmotieven

Het verhaal van de gebroeders Waarheid en Leugen is een voorbeeld van een allegorische vertelling, een genre dat in Egypte tamelijk zeldzaam is.[1] Het begrip 'Waarheid', *ma'at* (eigenlijk 'kosmische en zedelijke orde', de scheppingsorde van de ideale wereld zoals die door de scheppergod tot stand is gebracht), wordt in Egypte altijd als een godin voorgesteld, maar hier is het de naam van een mannelijke persoon. Zijn tegenpool is 'Leugen' (*gereg*). Naast deze twee is er nog een derde hoofdpersoon, de zoon van Waarheid, die in het verhaal echter naamloos is. Dan is er nog een vrouw, die wel een naam heeft. Deze naam wordt viermaal genoemd, maar helaas is in alle vier gevallen de tekst op het cruciale punt beschadigd. Het lijkt echter niet om een 'klassieke' vrouwennaam te gaan en het is dan ook niet onwaarschijnlijk dat het opnieuw om een allegorische naam gaat. Omdat deze vrouw een ongunstige rol speelt die we ook uit andere Egyptische verhalen kennen, heb ik haar naam in navolging van Emma Brunner-Traut[2] weergegeven als 'Begeerte'.

De plot van het verhaal is simpel: Leugen beschuldigt Waarheid ten onrechte van diefstal en wordt in eerste instantie in het gelijk gesteld door de godenrechtbank. Hij laat Waarheid blind maken en als portier van zijn huis aanstellen. De zoon van Waarheid weet Leugen echter met een list als leugenaar te ontmaskeren en Waarheid wordt alsnog in eer hersteld. Leugen wordt nu zelf blind gemaakt en ertoe veroordeeld als portier in het huis van Waarheid te dienen. Het verhaal kan opgevat worden als een sprookje waarin het, zoals in zoveel sprookjes, gaat om de overwinning van het goede op het kwaad. Typisch Egyptisch is dat het kwaad niet

totaal wordt uitgeroeid maar dat er een eind komt aan het conflict tussen de twee tegenpolen zodat er een nieuw evenwicht ontstaat. In dit evenwicht is niet alleen plaats voor de ideale toestand van de wereldorde (*ma'at*), maar ook voor tijdelijke verstoringen van die orde.

In het verhaal van Waarheid en Leugen komen tal van motieven voor, die ook uit sprookjes en volksverhalen uit andere, latere culturen bekend zijn, zoals dat van de fantastische afmetingen van een wapen of van een koe, of de knappe jongen die zijn vader niet kent, of het blind maken van de goede door de kwade.[3] Ook in de folklore van het hedendaagse Egypte leven motieven uit dit sprookje voort.[4]

Godsdiensthistorische context

In de hoofdfiguren kan men gemakkelijk enkele bekende Egyptische goden herkennen: Waarheid is Osiris, Leugen diens broer Seth. De zoon van Waarheid is Horus en de vrouw is ongetwijfeld Isis of Hathor. Op het schriftelijk vastleggen van de heilige verhalen van de Egyptische religie schijnt een taboe gerust te hebben. Veel mythen kennen we weliswaar uit allerlei toespelingen in hymnen en rituele en funeraire teksten, maar vertellende vormen met een duidelijk begin en eind ontbreken. Zelfs de allerbekendste Egyptische mythe, die van de god Osiris, kennen we in verhaalvorm alleen uit het werk van de Griekse schrijver Plutarchus. Toch was de inhoud van dergelijke mythen kennelijk ook buiten de kring van in de religieuze geheimen ingewijde priesters bekend, want in onze tekst (en in enkele andere 'literaire' teksten) vormt de Osiris-mythe de basis van het verhaal.[5] Osiris is de volmaakte goddelijke koning die door zijn jaloerse broer Seth wordt vermoord. Seth hakt Osiris' lichaam in stukken, maar diens vrouw Isis weet de delen weer tot een geheel samen te voegen en Osiris verwekt dan posthuum een zoon bij haar, de god Horus. In de daarop volgende strijd tussen Horus en Seth om Osiris' koningschap triomfeert uiteindelijk Horus. Osiris is nu de god van het dodenrijk, zijn rechtmatige opvolger Horus de nieuwe koning op aarde, belichaamd door de levende farao. De agressie van Seth wordt voortaan ingezet om de scheppingsorde tegen de chaosmachten te beschermen.

In het verhaal van Waarheid en Leugen wordt de dood van Osiris verbeeld door het blindmaken van Waarheid. Dat is vanwege de verplaatsing van de mythische gebeurtenissen naar een menselijke setting een logische transformatie, maar deze symbolische dood wordt begrijpelijker als we ons realiseren dat de Egyptenaren de ogen in verband brachten met de oorsprong van het sperma en dus van het leven. Ook de mensheid is ontstaan uit de tranen van de scheppergod. Dat uiteindelijk Leugen hetzelfde lot ondergaat, kan men opvatten als een verbeelding van het gegeven, dat Seth in tegenstelling tot Osiris onvruchtbaar en kinderloos was.

In het verhaal is de rol van Isis op het eerste gezicht minder fraai dan in de mythe. De tekst legt de nadruk op haar sexuele begeerte, die hier als iets negatiefs lijkt te worden voorgesteld. In de mythologie wordt de vrouwelijke lust echter ten goede aangewend, want de godin weet met haar verleidingskunst Osiris tot 'leven' te wekken. In een andere tekst zet de godin Hathor (een andere vorm van Isis) de vermoeide scheppergod tot hernieuwde activiteit aan door haar rokken voor hem op te tillen. Dat de vrouw in ons verhaal zich vervolgens niet meer om Waarheid bekommert wordt weliswaar moreel afgekeurd, maar is vanuit mythologisch perspectief begrijpelijk: het gaat nu niet langer om de dode Osiris, maar om zijn levende zoon en opvolger Horus.

Tekst

Van het verhaal is maar één enkel handschrift bekend, en wel Papyrus Chester Beatty II, nu in het British Museum (BM 10682). Helaas ontbreekt het begin: op de voorzijde van de rol staan 7 kolommen ('pagina's'), waarvan de eerste uiterst fragmentarisch is; de achterzijde bevat de resterende 4 kolommen. Hoeveel er precies ontbreekt is niet met zekerheid te zeggen; mogelijk ging aan de huidige eerste pagina nog een kolom vooraf. Het handschrift dateert waarschijnlijk uit de 19e dynastie (ca. 1307-1169 v. Chr.), de tijd waarin o.a. de bekende farao Ramses II leefde. In literair opzicht is het verhaal bepaald geen meesterwerk; het taalgebruik is eenvoudig en er komen nogal wat herhalingen en stereotype wendingen in voor. De tekst is uitgegeven door A.H. Gardiner, eerst in zijn *Late-Egyptian Stories* (Brussel 1932), 30-36,

daarna in *Hieratic Papyri in the British Museum, Third Series: Chester Beatty Gift* (London 1935), 2-6, Pl. 1-4.
Er bestaan tal van vertalingen, waarvan er hier maar een paar genoemd kunnen worden.[6] De enige Nederlandse vertaling tot nu toe verscheen al kort na Gardiner's eerste publicatie: J.M. Gerritsen, *Jaarbericht Ex Oriente Lux* 2 (1934), 24-26.

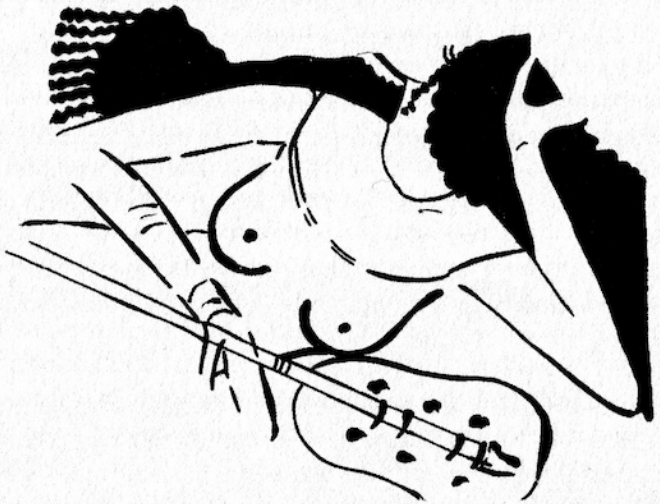

Een verleidelijke vrouw met loshangend haar en luit

Tekening op een *ostracon* (pot-fragment) in het Egyptisch Museum, Cairo, XIXe dynastie.

Leugen heeft onenigheid met zijn oudere broer Waarheid omdat die voor hem een dolk zou hebben bewaard en vervolgens niet teruggegeven; hij klaagt Waarheid daarop aan bij de godenrechtbank:

Toen ging [Leugen] naar de Enneade[7] [en beweerde daar dat die dolk zo groot was dat er voor het lemmet zoveel koperts gebruikt was als er in de hele Berg] van Ya[l was, dat het heft gemaakt was van al het geboomte van Koptos], dat de schede ervan zo diep was als een koningsgraf en dat de draagriem ervan was gemaakt van (het leer van) [de hele kudde van] Kal.[8] Toen zei Leugen tegen de Enneade: "Laat Waarheid [halen], laat hem blind maken in zijn beide ogen en hem aanstellen tot portier van mijn huis". Toen deed de Enneade geheel zoals hij gezegd had.

En toen er vele dagen voorbijgegaan waren sloeg Leugen zijn ogen op om te zien en hij zag de rechtschapenheid van Waarheid, zijn oudere broer. Toen zei Leugen tegen de twee knechten van Waarheid: "Vooruit, pak jullie baas, gooi hem voor een boosaardige leeuw met veel leeuwinnen [in] zijn [harem] en [laat die hem verscheuren (?)]" Toen grepen zij hem. Maar toen ze met hem de woestijn in wilden gaan [zei] Waarheid [tegen zijn dienar]en (?): "Grijp mij niet, maar leg [mij op een] andere [plek (?), onder het struikge]was. Haal mij wat te eten [en ..]". Toen ging [een van de dienaren naar Leugen] en hij zei (tegen) Leugen: "Toen wij [hem] hadden achtergelaten kwam [de leeuw] te voorschijn uit (zijn) [hol] en verslond hem in het [struikgewas]".

En toen er vele dagen voorbijgegaan waren kwam [Begeerte] uit haar huis naar buiten [met haar dienaressen. Die] zagen hem (d.i. Waarheid) liggen onder het struikgewas [en hij was erg mooi, er was niemand als hij in het hele land. Toen gingen zij naar de plaats waar [Begeerte] verbleef en zeiden: "Kom met ons mee, dan kunt u [de blinde man] zien die onder het struikgewas ligt. We zouden hem kunnen laten halen en hem portier van ons huis maken". Toen zei [Begeerte] tegen hen: "Ga hem maar halen zodat ik hem kan zien!" Ze gingen op weg en haalden hem op. En toen [Begeerte] hem zag kreeg zij buitengewoon veel zin in hem, want ze zag

dat heel zijn lichaam prachtig was. Hij ging die nacht met haar naar bed en bedreef de liefde met haar, en nog die-zelfde nacht werd zij zwanger van een jongetje.

En toen er vele dagen voorbijgegaan waren baarde zij een zoon die zijn gelijke niet kende in dit hele land. Hij was groot van [...] en zag er uit als een godenkind. Hij werd naar school gestuurd en leerde schrijven als de beste. Ook oefende hij zich in alle lichamelijke vaardigheden en hij overtrof zijn oudere kameraden die bij hem op school zaten. Toen zeiden zijn kameraden tegen hem: "Wiens zoon ben jij? Heb je soms geen vader?" Ze scholden hem uit en pestten hem: "Ha, jij hebt niet eens een vader!" Toen zei de jongen tegen zijn moeder: "Wat is de naam van mijn vader? Ik wil die aan mijn kameraden kunnen zeggen, want (telkens) als die er met mij over beginnen zeggen ze: 'Waar is die vader van jou?', en ze pesten mij". Daarop zei zijn moeder tegen hem: "Zie je die blinde man die daar naast de deur zit? Dat is je vader." Dat zei ze tegen hem. Toen zei hij tegen haar: "Je verdient het dat je familie bij elkaar komt en dat die een krokodil (voor je) roepen!"[9] Toen ging de jongen zijn vader halen. Hij liet hem zitten op een stoel en gaf hem een voetenbankje onder zijn voeten, hij zette hem brood voor en liet hem eten en drinken. Toen vroeg de jongen zijn vader: "Wie heeft jou blind gemaakt? Er zal jou recht gedaan worden!" Hij antwoordde hem: "Mijn jongere broer is het die mij blind gemaakt heeft", en hij vertelde hem alles wat hem was overkomen. Daarop ging hij (de jongen) op weg om verhaal te halen voor zijn vader. Hij nam tien broden, een stok, een paar sandalen, een waterzak en een mes; ook nam hij een prachtig gekleurde stier mee. Hij ging naar de plaats waar de herder van Leugen was en zei tegen hem: "Neem alsjeblieft deze tien broden en deze stok, deze waterzak, dit mes en deze sandalen en pas zolang voor mij op deze stier tot ik terugkom uit de stad".

En toen er vele dagen voorbijgegaan waren en zijn stier vele maanden bij de koeherder van Leugen had doorgebracht, kwam Leugen naar het veld om zijn vee te inspecteren. Toen zag hij de stier van de jongen die buitengewoon mooi van kleur was en hij zei tegen zijn herder: "Geef mij die stier, ik wil hem eten". Toen zei de herder tegen hem: "Die is niet van mij, ik kan hem u niet geven". Toen zei Leugen:

"Kijk eens, mijn hele kudde staat tot je beschikking, geef een daarvan maar aan zijn eigenaar". Toen het de jongen ter ore kwam dat Leugen zijn stier had gestolen keerde hij terug naar de plaats waar de herder van Leugen was en vroeg hem: "Waar is mijn stier? Ik zie hem nergens in jouw kudde!" Toen antwoordde de herder hem: "Heel deze kudde staat tot je beschikking, neem maar welke je het liefst wilt". Maar de jongen zei tegen hem: "Is er ook maar één die zo groot is als die van mij? Als die op het Eiland van Amon zou staan zou het kwastje van zijn staart op de papyrusmoerassen liggen, zijn ene hoorn zou de westelijke bergen raken en zijn andere de oostelijke bergen en de Nijl zou zijn rustplaats zijn. Elke dag zouden hem zestig kalveren geboren worden!"[10] Daarop antwoordde de herder: "Bestaat er soms een stier die zo groot is als jij zegt?" Toen pakte de jongen hem beet en nam hem mee naar de plaats waar Leugen was en hij sleepte Leugen voor de rechtbank van de Enneade. Toen zeiden zij tegen de jongen: "Je hebt ongelijk! Zo'n grote stier als jij zegt hebben we nog nooit gezien!" Toen zei de jongen tegen de Enneade: "Bestaat er soms wel een dolk die zo groot is als jullie hebben gezegd, waarvan het lemmet zoveel koper bevat als er in de hele Berg van Yal is, waarvan het heft is gemaakt van al het geboomte (?) van Koptos, waarvan de schede zo diep is als een koningsgraf en voor de draagriem waarvan de hele kudde van Kal het leer heeft geleverd?" Toen zei hij tegen de Enneade: "Spreek recht tussen Waarheid en Leugen! Ik ben zijn zoon en ik ben gekomen om verhaal voor hem te halen!" Toen zwoer Leugen een eed bij de heer en zei: "Zowaar Amon leeft en zowaar de Koning leeft,[11] als Waarheid nog levend wordt aangetroffen, dan moge ik aan beide ogen blind gemaakt worden en als portier in het huis van Waarheid worden aangesteld!" Toen [bracht] de jongen [de Enneade naar de plaats waar zijn vader was] en men trof hem levend aan. En [aan Leugen] werd [een zware straf] opgelegd: hij kreeg honderd stokslagen en vijf open wonden,[12] hij werd aan [beide ogen] blind gemaakt [en aangesteld als portier in] het huis van Waarheid. [Zo haalde de zo]on verhaal [voor zijn vader .. en werd de zaak tussen] Waarheid en Leugen beslecht [...].

Noten

1. Zie J.G. Griffiths, 'Allegory in Greece and Egypt', *Journal of Egyptian Archaeology* 53 (1967), 79-102.
2. Zie noot 6.
3. Zie de inleidingen bij de vertalingen van Lefebvre en Brunner-Traut en de daar geciteerde literatuur.
4. H.M. El-Shamy, *Folktales of Egypt* (Chicago/London 1980), 96-101, 261-264. El-Shamy merkt ook op dat men in Egypte nog altijd een spreekwoord gebruikt dat luidt: "Waarheid en leugen zijn broers".
5. Vgl. J. Baines, 'Myth and Literature', in A. Loprieno (ed.), *Ancient Egyptian Literature: History and Forms* (Leiden 1996), 361-377, waarin ook onze tekst wordt besproken.
6. G. Lefebvre, *Romans et contes égyptiens de l'époque pharaonique* (Paris 1949), 159-168; S. Schott, *Altägyptische Liebeslieder, mit Märchen und Liebesgeschichten* (Zürich 1950), 205-208; E. Brunner-Traut, *Altägyptische Märchen* (Düsseldorf/Köln 1963), 40-44; E.F. Wente, in W.K. Simpson (ed.), *The Literature of Ancient Egypt* (New Haven/London 1972), 127-132; M. Lichtheim, *Ancient Egyptian Literature* II (Berkeley/Los Angeles 1976), 211-214; P. Vernus, *Chants d'amour de l'Egypte antique* (Paris 1992), 141-144.
7. De Enneade (lett. 'Negenheid') omvat de belangrijkste goden van Egypte, met de scheppergod Atum aan het hoofd. Ook in andere teksten treedt de Enneade als godenrechtbank op.
8. De Berg van Yal is niet uit andere bronnen bekend. Koptos is een stad op de oostelijke oever van de Nijl, even ten noorden van Luxor. Van een bos bij Koptos kan in het houtarme Egypte nauwelijks sprake zijn, maar Koptos lag aan het begin van de karavaanroute naar de Rode Zee en misschien wordt hier een speciale geïmporteerde houtsoort bedoeld. Kal is een bekende provincie in Nubië, ten zuiden van Egypte.
9. Ook in enkele andere teksten wordt immoreel gedrag bestraft met de dood door de krokodil.
10. De stier neemt het hele land Egypte in beslag: het Eiland van Amon ligt in het uiterste noorden van de Nijldelta, het Nijldal zelf is de rustplaats van de stier en zijn horens raken de bergruggen ter weerszijden ervan. De verwijzing naar de dagelijkse geboorte van zestig kalveren is duister; misschien is het een toespeling op een oude mythe uit de Delta waarin de scheppergod in de strijd tussen goed en kwaad, een scheppingsdaad die bij iedere zonsopgang herhaald wordt, wordt bijgestaan door zestig helpers.
11. Een uit juridische context welbekende eedformule.
12. Ook deze straf is uit processen tegen criminelen bekend.